

Микола ГОРБАЛЬ

“ЯКИМИ НОРМАТИВНИМИ АКТАМИ ЦЕ ПЕРЕДБАЧЕНО?”

“Ціную здатність чесно померти”.

Василь Стус

Нещодавно я отримав із Російської Федерації перший номер Інформаційного бюлетеня Меморіального музею історії політичних репресій і тоталітаризму «Пермь-36». До цього знали про музеї на місцях нацистських концтаборів у Європі і раптом... невеличкий острівце пам'яті про репресоване імперією вільнодумство, створений жменькою ентузіастів, є справді благою вістю з Росії.

Я був серед тих в'язнів, котрі останніми покидали цей політичний концтабір № 36 Пермської області. Сьогодні це – музей, покликаний просвітити, затаврувати, застерегти.

Директор музею Віктор Шмиров із цього приводу у бюлетені скаже: «Да, чтобы помнили. Да, чтобы не повторилось. Да, чтобы сохранить наиболее очевидные свидетельства преступности режима».

Знайомий мені до болю «участок особенного режима» в бюлетені описує людина, яка дивиться на це місце смутку вже іззовні:

«Многочисленные ряды охранных заграждений широкой полосой протянулись по всему периметру участка особого режима бывшего лагеря «Пермь-36». Высокие заборы, контрольно-следовые полосы, вышки охранников, хитроумные системы сигнализации, огромное количество колючей проволоки...

И все это для того, чтобы наглухо изолировать от мира политических заключенных, которые были упрятаны в камерах единственного на участке барака.

Этот барак в 80-е годы был единственным также и на всю страну. Здесь содержались “особо опасные рецидивисты” из числа “особо опасных государственных преступников”. Не убийцы и насильники, а люди, осмелившиеся говорить правду о том режиме. Писатели, поэты, журналисты, философы, юристы, психологи...

У кого-то из них это был второй срок. У кого-то третий, а у кого-то пятый... Сидели, выходили, снова продолжали свою “антисоветскую деятельность” и снова шли в лагерь...”

Ця моторозна логіка з часової відстані, на перший погляд, ніби й позбавлена трагізму. Якби не усвідомлення, що саме в карцері цього табору загинув Василь Стус. І саме у цьому таборі після виснажливих карцерів померли Олекса Тихий та Юрій Литвин, пішов у вічність Валерій Марченко. А якщо зважити, що у 80-х роках було там нас, в'язнів, трохи більше двох десятків (на весь Советський Союз), то сумною є ця арифметична пропорція втрат за такий відрізок часу.

Зараз у цих камерах експонати: фотографії, документи, книги, довідки про колись приречених. Усе це тепер виставлено для споглядання відвідувачами... Ніби, щоб заперечити тезу, згідно з якою, історія нічого не вчить. А, може, хоч цього разу щось буде усвідомлено?

У бюлетені зазначено, що тільки за минулий рік музей відвідало понад шість тисяч людей. Що вони всі винесли у своїх душах із цих камер?

Поза сумнівом, друзі з російського Товариства "Меморіал" роблять благородну справу.

Вони відшукують в архівах, у тодішніх "Хроніках поточних подій" все, що стосується життя і побуту в неволі колишніх в'язнів сумління. Ініціатори створення музею приїжджали свого часу і в Україну спеціально, щоб зустрітися з колишніми політв'язнями, котрі вижили, з родичами тих, хто не повернувся, отримати нові матеріали, уточнити подробиці.

Із цікавістю переглянув складену ними на мене довідку. Багато-що вже стерлося з пам'яті, а тут усе детально датовано і занотовано: "10 декабря 1974 г. 20 заключенных 35 лагпункта, среди них — М. Горбаль, отправили в Президиум ВС СССР заявление с требованием признания за ними статуса политзаключенных. Свое требование они подкрепили двухдневной голодовкой". Або: "9 июня 1975 г. объявили голодовку протеста 14 политзаключенных. Среди них — М. Горбаль". Або: "С 16 по 21 сентября 1975 г. группа заключенных 35 лагпункта, в том числе М. Горбаль, послала на имя Н.В. Подгорного предупреждение о возможном отказе от советского гражданства", і т. ін. Із часової відстані це може видатися прикладом цілком нормальної боротьби політичної опозиції за свої права у недемократичному суспільстві. Але ж – система загалом не визнавала ніякої опозиції. Будь-який її противник автоматично ставав жертвою репресивних органів і був приречений на моральне чи фізичне знищення. Тоді який же сенс в усіх цих заявах, протестах, голодуваннях?

По-перше, щоб сказати королю, що він голий і що є люди, які це бачать. Утім, ми усвідомлювали, що на наше бачення безсоромному

королю наплювати. Це радше робилося для власного самоствердження — тим, хто не каюся, втратити більше було нічого.

По-друге – будь-яка масова акція політв'язнів, індивідуальний протест в'язня тільки тоді мали сенс, коли про них ставало відомо світовій громадськості, (совети завжди намагалися мати у світі пристойний вигляд. Покладаючись на “залізну завісу”, вони з відвертим цинізмом заявляли, що в СРСР інакодумство не переслідується, політв'язнів не існує, а тут на тобі...), і це вже була боротьба.

По-третє — у цих умовах, як ніде часто, засвічується перед людиною “Memento mori!” Для багатьох в'язнів табір спричинився до переосмислення сенсу буття у бік моральних вартостей, за яких ламаються звичні поняття житейської кон'юнктури. Гадаю, що саме за таких умов з'явилася Стусова строфа – “Як добре те, що смерті не боюсь я”.

У цьому ключі один документ, що віднайшли працівники музею, вартий, аби його зачитувати повністю:

“1974 г. М. Горбаль и С. Глузман написали прокурору г. Чусового (м. Чусова – районный центр Пермской области, на территории якого містилися три політичних концтабори – М.Г.) заявление следующего содержания:

«Прошу разъяснить следующее:

1) В случае смерти осужденного во время отбывания им срока наказания предоставляется ли родственникам право получить тело умершего? Какие нормативные акты это предусматривают?

2) Если нормативные положения позволяют администрации мест лишения свободы отказать родственникам умершего в выдаче им тела для захоронения, то каков срок, спустя который возможно перезахоронение тела? Какие нормативные акты это предусматривают?

3) Сообщается ли родственникам место захоронения, если захоронение произошло по месту смерти осужденного? Какие нормативные акты это предусматривают?

4) Могу ли я распорядиться своим телом на случай моей смерти? Какие нормативные акты это предусматривают?»

Це було ще за першого мого ув'язнення в таборі № 35. Відтоді минуло понад 25 років, через те не зовсім пригадую за яких обставин це писалося. Якось зателефонував Семену Глузману і він сказав, що писали ми це перед тривалим голодуванням на знак протесту і що відповідь прокурора була формальною відпискою. Щось на кшталт: «В случае смерти осужденного, администрация колонии поступает

согласно внутреннему распорядку ИТК». (ИТК — исправительно-трудовая колония).

Із розповідей в'язнів-“двадцятип'ятилітників” ми вже знали, що перед вивезенням небіжчика за межі зон, наглядачі проламують йому ломом череп (“на всякий случай”), та й у Солженіцина про це читали. Але чи триває така практика й надалі? Очевидно, що якоюсь таємною інструкцією таку процедуру було передбачено. Ми не мали ілюзій, що всі інструкції для репресивних органів належать до розряду таємних. Усі свої несправедні діла імперія завжди огоргала завісою секретності. Зрештою, й на наших вироках стояв відповідний гриф. І не було більш “антисоветського документа”, ніж переданий на демократичний Захід текст власного вироку.

Ми наполегливо домагалися у влади: покажіть нам закон, згідно з яким ви чините! (Благородний парадокс правозахисного руху — домагатися закону в країні беззаконня.)

Гаразд, ви боїтеся нашої “антисоветської діяльності”, але чому я не маю права розпорядитися своїм мертвим тілом? Чому мертвого політв'язня ви лишаєте власного імені? (На в'язничному цвинтарі на могилі в'язня ставили стовпчик із безіменним номером. Наприклад, Ю. Литвин був похований під номером 7, В. Стус під номером 9. А їхнє перепоховання стало можливим лише під час так званої «перестройки». Перепоховання не дозволялося, якщо термін за вироком суду ще не закінчився – ти і мертвий мусив відбувати покарання до «дзвінка». Але і після закінчення цього терміну отримати дозвіл у місцевої влади також, практично, було неможливо).

Не зрозуміло, як система, що сповідувала ідеологію матеріалізму і безбожництва, мала такий містичний страх перед своєю мертвою жертвою? Чим це пояснюється?

Гадаю, що питання, яке ми лиш частково порушили із Семеном Глузманом ще чверть століття тому, потребує і тепер окремого дослідження. Як у юридично-правовому, так і в морально-філософському аспекті.

Нещодавно в Україні скасовано смертну кару, але громадськість і понині не знає куди потрапляли тіла розстріляних за вироками суду. І яка потреба відкритому суспільству тримати в таємниці це й надалі? Очевидно, дається взнаки інерція секретності советської карної системи.

Після приїзду до Києва ентузіастів музею “Пермь-36”, довідка на мене, як колишнього політв'язня, поповнилася ще й таким записом (цитую у перекладі російською мовою): “Как стало известно только

недавно, Горбаль в лагере, (йдеться про перший термін, табір № 35 — М. Г.) с большим риском получить новый срок, записывал и прятал для дальнейшей отправки на свободу хронику лагерной жизни и другие сведения и документы узников. Был “общественным писарем”, как сказал о нем Семен Глузман. Вот, что об этом он говорит в статье “Уроки Светличного” (журнал “Сучасність”, № 2, 1995 г.):

“Пока наши надзиратели-чекисты одухотворенно боролись с присутствием в зоне теплого зимнего белья и пружинных механических бритв (“Не положено!”), тихие и внешне спокойные – до безразличия – Антонюк и Горбаль обкладывались множеством книг и журналов и... писали, писали, писали.

Их “ксивы” несли миру информацию о людях зоны и их жизни. И это было страшное оружие. Десятки, сотни тысяч чекистов и их стукачей выискивали крамолу на свободе, садили в тюрьмы, лагеря, психиатрические больницы, а здесь, в потустороннем месте совершенной неволи и изоляции, писали Самиздат!”

На жаль, світ і сьогодні далекий від досконалості. Де гарантія, що все не повториться? Memento mori! Бо нащо те життя, якщо воно не робить світ кращим, не пом’якшує закони.

Київ,
19.01.2000